

سطح بندی شهرستان‌های استان کرمانشاه براساس شاخص توسعه انسانی (HDI)

مسلم رستمی^۱ - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران
جواد دامن‌باغ - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
سجاد نقدی چقاگنجی - واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، کرمانشاه، ایران

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۰۵

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲۵

چکیده

شاخص محرومیت و توسعه انسانی ضمن نمایش نقاط قوت و ضعف مناطق مورد مطالعه، می‌تواند مبنای مناسبی برای کاهش اختلافات منطقه‌ای قلمداد شود و آگاهی از میزان نابرابری موجود بین مناطق مهم‌ترین گام در آرایه راهبردهای متناسب و افزایش ضریب موفقیت روش‌های توسعه و برنامه‌ریزی درون و برون منطقه‌ای است. در نوشته حاضر سعی می‌شود با محاسبه شاخص توسعه انسانی شهرستان‌های استان کرمانشاه، میزان محرومیت و توسعه مناطق یادشده مورد ارزیابی قرار گیرد و پس از طبقه بندی به نمایش گذاشته شود. در این راستا ۳۳ متغیر انتخاب و بر اساس مدل توسعه انسانی HDI مورد مطالعه قرار گرفتند. داده‌های مورد نیاز به دو روش کتابخانه‌ای و نیز مراجعه به ارگان‌های ذیربط گردآوری شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد؛ شهرستان‌های ثلاث باباجانی با شاخص ۰.۲۳، دالاهو ۰.۴۱، جوانرود ۰.۴۸ و قصرشیرین با ۰.۴۹ با توجه به مقادیر HDI از نظر شاخص توسعه انسانی شهرستان‌های محروم استان می‌باشند. در مقابل شهرستان کرمانشاه با شاخص ۰.۶۳۴، اسلام آبادغرب با ۰.۶۲۸ و کنگاور با شاخص ۰.۵۸ از این لحاظ در رتبه‌های اول تا سوم قرار دارند. در یک جمع‌بندی کلی، طبقه‌بندی HDI نشان می‌دهد که از مجموع چهارده شهرستان، پنج شهرستان توسعه نیافته و نه شهرستان دیگر، از این لحاظ در سطح متوسط هستند. در استان کرمانشاه، شهرستان توسعه یافته بر اساس مجموع شاخص‌های مورد مطالعه وجود ندارد که این موضوع، اولویت توسعه و ضرورت توجه بیشتر به این استان را در برنامه‌های توسعه در راستای توسعه یکپارچه و پایدار این نواحی مشخص می‌سازد و ضروری است که مسئولین جهت ارتقای سطح توسعه استان برنامه‌ریزی دقیق‌تر و منسجمی داشته باشند.

واژه‌گان کلیدی: سطح‌بندی شاخص‌های توسعه، توسعه انسانی، کرمانشاه، HDI.

۱. مقدمه

توسعه و توسعه یافتگی از جمله مباحثی است که همواره ذهن سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را به خود مشغول کرده است. کشورهای مختلف و حتی مناطق تشکیل دهنده آن‌ها خواهان دستیابی به سطحی از توسعه معتدل و پایدار هستند که بتواند سبب بهبود زندگی تمامی مردمان شود. تا قبل از دهه ۱۹۷۰ توسعه بر مبنای رشد اقتصادی مطرح بود که این امر سبب نادیده گرفتن عدالت می‌شد. بنابراین سازمان ملل متحد (UNDP) از رهیافت مبتنی بر دارایی مادی رویگرداند و در اولین برنامه خود در سال ۱۹۹۰، توسعه را بیش از گسترش درآمد و ثروت قلمداد کرده و توسعه انسانی (HDI) را به عنوان فرآیند فزاینده گزینه‌های مردم نامید، و هدف از توسعه یافتگی با شاخص‌های اقتصادی، آموزشی و بهداشتی را انسان می‌داند. به دلیل چنین اهمیتی، امروزه توسعه مردم محور در مرکز توجه بحث‌های توسعه قرار دارد. لذا بررسی ابعاد مختلف پیشرفت‌های انسانی در چارچوب توسعه انسانی آن هم بصورت پایدار یکی از ضرورت‌های اجتناب ناپذیر مباحث توسعه برای هر منطقه به شمار می‌رود (محمد علیخانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۱۶).

آنچه در این میان مهم به نظر می‌رسد، سنجش میزان این نوع از توسعه است، زیرا آگاهی از نقاط ضعف و قوت نواحی، نوعی ضرورت جهت ارزیابی طرح‌ها و برنامه‌ها محسوب می‌شود. به طوری که استفاده از شاخص‌های توسعه انسانی معیار مناسبی برای تعیین جایگاه آن نواحی و همچنین عاملی در جهت رفع مشکلات و نارسایی‌های مبتلا به خود برای نیل به رفاه اقتصادی و سلامت اجتماعی جهت رسیدن انسان به توسعه باشد (محسنی، ۱۳۸۵: ۲). در سال‌های اخیر قرار گرفتن توسعه انسانی در برنامه‌های توسعه کشور اهمیت ارزیابی شاخص‌های این نوع از توسعه را جهت ارزیابی تصویر کلی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مشخص می‌سازد تا بر مبنای این شاخص بتوان در چشم‌انداز توسعه به جایگاه بالاتری در منطقه دست یافت. بدین منظور در این مقاله سعی می‌شود با سنجش و تحلیل سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه در زمینه‌های مختلف و با استفاده از شاخص‌های سنجش توسعه انسانی، به شناخت و بیان وضعیت موجود توسعه‌یافتگی و تفاوت‌های ناحیه‌ای در بین شهرستان‌های مختلف استان پرداخته و از این طریق بستر و زمینه‌ای برای برنامه‌ریزان منطقه‌ای و مسئولین مربوطه جهت تعدیل این نابرابری‌ها فراهم آورد. بطور کلی در این تحقیق، بررسی و تحلیل وضعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه در قالب شاخص‌های توسعه انسانی و به منظور دستیابی به الگوی مناسب توسعه از ضرورت‌های اساسی است.

۲. مروری بر ادبیات موضوع

۲-۱. پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مختلفی در زمینه سنجش توسعه مناطق در داخل و خارج کشور انجام شده است. در یکی از این پژوهش‌ها با عنوان توسعه‌ی انسانی و اختلاف منطقه‌ای هند، میزان توسعه یافتگی ایالت‌های این کشور بررسی گردید. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل عاملی، از شاخص‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی برای به دست آوردن یک شاخص ترکیبی استفاده و ایالات مورد مطالعه با توجه به آن رتبه‌بندی شده است (Noorbakhsh, 2000). رضایی و عطار (۱۳۹۰) در سطح‌بندی شاخص‌های توسعه شهرستان‌های استان فارس تفاوت‌ها و نابرابری‌های قابل توجهی در سطح توسعه‌یافتگی استان مشاهده نمودند. بهرامی و عطار (۱۳۹۱)، جایگاه استان کرمانشاه را در زمینه شاخص توسعه انسانی در سطح کشور مورد ارزیابی قرار داده‌اند. براساس نتایج تحقیق آن‌ها، توسعه انسانی استان کرمانشاه در در میان کل استان‌های کشور در سطح متوسط قرار دارد. عباسی‌نژاد و رفیعی امام (۱۳۸۵) در مطالعه‌ای به بررسی ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تمام مناطق روستایی کشور دارای توسعه انسانی پایین هستند. طهماسبی (۱۳۹۱) در گزارشی تحت عنوان شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه

جهانی که برای معاونت پژوهش‌های اقتصادی انجام داده است، نتیجه می‌گیرد بین سال‌های ۱۹۸۰ و ۲۰۱۱ شاخص توسعه انسانی جمهوری اسلامی ایران از ۰/۴۳۷ به ۰/۷۰۷ رسیده است که ۰/۶۲ رشد کلی و به طور میانگین ۶/۱ درصد رشد سالانه را نشان می‌دهد. آذر و غلامرضایی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای به کمک روش تحلیل پوششی داده‌ها به رتبه‌بندی توسعه انسانی در استان‌ها پرداخته‌اند و با استفاده از اطلاعات سال ۱۳۸۱، کارایی استان‌ها را در استفاده از منابع زیربنایی جهت تولید شاخص‌های توسعه انسانی مورد سنجش قرار داده‌اند. یافته‌های تحقیق آن‌ها بیانگر این واقعیت است که با توجه به منابع محدود، استان‌های محروم کشور به طور کلی کارایی بیشتری نسبت به استان‌های کشور داشته‌اند و این امر لزوم توجه بیشتر به استان‌های محروم در برنامه‌ریزی‌ها و تخصیص مناسب‌تر منابع را آشکار می‌سازد. علیخانی و همکاران (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی شاخص توسعه انسانی (HDI) در ایران و کشورهای منتخب به بررسی وضعیت شاخص توسعه انسانی در ایران و کشورهای منطقه در حوزه چشم‌انداز بیست ساله پرداخته‌اند. براساس نتایج تحقیق آن‌ها مشخص شد شاخص توسعه انسانی در ایران از ۰/۵۷۱ در سال ۱۹۷۵ به ۰/۷۸۲ در سال ۲۰۰۹ افزایش پیدا کرده است. همچنین جمهوری اسلامی ایران در بین ۱۸۲ کشور رتبه ۸۸ و در بین کشورهای منطقه حوزه سند چشم‌انداز بیست ساله در رتبه دوازدهم قرار دارد. تقوایی و عبدالهی (۱۳۸۸) به طبقه‌بندی و تحلیل خوشه‌ای جایگاه توسعه و میزان محرومیت کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی با استفاده از شاخص توسعه انسانی پرداخته‌اند. در این تحقیق که با استفاده از مدل کاربردی (HDI) انجام گرفته است، مشخص شده که حدود ۲۹ کشور از ۵۶ کشور اسلامی، یا محرومند و یا بسیار محروم. علاوه بر این اختلاف بین محروم‌ترین کشور اسلامی با توسعه یافته‌ترین آن‌ها، نسبت ۴۴ برابر را نشان می‌دهد. فیض‌زاده (۱۳۸۳) شاخص‌های توسعه انسانی ایران و کشورهای همسایه را با هم مقایسه نموده است. نتیجه مطالعه وی نشان می‌دهد که وضعیت توسعه انسانی ایران در سال ۲۰۰۳ نسبت به سال ۲۰۰۱ سقوط بارزی داشته است. بختیاری و همکاران (۱۳۸۵) در مطالعه خود اقدام به بررسی مقایسه‌ای استان‌های کشور با استفاده از شاخص توسعه انسانی و شاخص‌های تکمیلی آن نظیر درآمد سرانه نمودند. طبق نتایج این مطالعه، استان‌های تهران، گیلان، اصفهان، یزد و مازندران از وضعیت مناسب‌تری در سطح کشور برخوردارند. مطالعه صورت گرفته توسط صادقی و همکاران (۱۳۸۶) در بررسی وضعیت توسعه انسانی استان‌های کشور طی سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۰ حاکی از بهبود وضعیت توسعه انسانی در کشور در سال ۱۳۸۰ نسبت به سال ۱۳۷۵ است. صادقی و همکاران (۱۳۸۹)، در مطالعه‌ای با عنوان محاسبه شاخص توسعه انسانی استان‌ها با استفاده از رتبه‌بندی فازی که به منظور برآورد شاخص توسعه انسانی در سه دوره ۱۳۷۵، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۴ برای تمامی استان‌های کشور استفاده شده است، نتیجه می‌گیرند که در هر سه دوره، استان تهران بالاترین و استان‌های کردستان و سیستان و بلوچستان پایین‌ترین مقدار شاخص توسعه انسانی را کسب نموده‌اند. والرینه برنگر و اودی وردیر چوچان در مقاله‌ای تحت عنوان معیارهای چند بعدی رفاه: استاندارد زندگی و کیفیت زندگی برای ۱۷۰ کشور دنیا نتیجه گرفتند کشورهای آفریقایی در غالب شاخص‌ها دچار کمبودهای جدی هستند (Verdier-Chouchane, Be renger, 2007). ماهانی و همکاران (۱۳۸۹)، کارایی شهرستان‌های استان کرمان در زمینه دستیابی به توسعه انسانی در سال‌های ۸۰ و ۸۶ و رتبه‌بندی آن‌ها را با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها (DEA) مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد در بین شهرستان‌های استان کرمان با توجه به شاخص‌های توسعه انسانی، شهرستان سیرجان در سال ۸۰ و شهرستان رفسنجان در سال ۸۶ حائز رتبه‌های نخست شده‌اند. در این سال‌ها شهرستان‌های راور و بافت به ترتیب پایین‌ترین شاخص توسعه انسانی را داشته‌اند. ارزیابی شاخص‌های شهرستان‌ها به صورت کلی نشان دهنده‌ی افزایش میانگین شاخص کل در سال ۸۶ نسبت به سال ۸۰ است. نظر دهمرده و همکاران (۱۳۸۹) شاخص توسعه انسانی در سیستان و بلوچستان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد شاخص توسعه انسانی در محدوده مورد مطالعه دارای روند افزایشی بطئی بوده و در نتیجه بهبود شاخص‌های امید به زندگی و آموزش استان از ۰/۴۲ به ۰/۴۷ افزایش یافته است.

اولریچ (Ulrich, 2003) به بررسی نحوه تاثیر نابرابری‌های منطقه‌ای در رشد و توسعه ملی کشور چین برای فاصله زمانی ۱۹۹۰-۲۰۰۰ پرداخت. روش‌های مورد استفاده در این تحقیق شامل ضریب تغییر (CV) و تابع تشخیص است. نتایج نشان داد که روند تغییرات نابرابری‌های سطح توسعه مناطق مختلف، رابطه‌ای منفی و معنادار با روند تغییرات سطح توسعه ملی داشته است. در پژوهش دیگر که برای بررسی وضعیت توسعه یافتگی مناطق مختلف کشور بلژیک صورت گرفت، از تکنیک‌های آماری چند متغیره‌ی تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای و با استفاده از ۳۳ شاخص در زمینه‌های اقتصادی، بهداشتی، آموزشی، فرهنگی و... برای رتبه‌بندی مناطق استفاده شده است (Joae & et al, 2001). در بررسی دیگری که با عنوان سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرها و شهرستان‌های استان گلستان صورت گرفت، ۱۶ نقطه شهری استان گلستان و ۹ شهرستان این استان را با توجه به شاخص‌های متعدد مسکن و ساختمان، تاسیسات و تجهیزات شهری، فرهنگی، نیروی انسانی و آموزشی به صورت مجزا و ترکیبی از لحاظ سطوح توسعه یافتگی با استفاده از آنالیز تاکسونومی رتبه‌بندی کرده و با ارائه روشی جدید توسعه بین بخشی و تعیین نقاط حد بحرانی و جایگاه مراکز سکونتگاهی راهبردهای بخشی و ترکیبی جهت رسیدن به توسعه را ارائه نموده است (قدیری معصوم و حبیبی، ۱۳۸۳). تقوایی (۱۳۸۴)، مناطق روستایی ایران را با استفاده از شاخص توسعه انسانی مورد تحلیل و طبقه‌بندی قرار داده است که بر اساس آن محروم‌ترین مناطق روستایی کشور در استان سیستان و بلوچستان قرار دارد.

نظر به اهمیت توسعه انسانی و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه، انجام تحقیقات در این زمینه جزو ضروریات ملی و حتی بین‌المللی است و به همین دلیل مطالعات فراوانی در این راستا صورت گرفته است. اما آنچه ضرورت انجام این تحقیق را در محدوده مورد مطالعه نمایان می‌سازد، علاوه بر گستردگی جغرافیایی و ناهمسانی در قسمت‌های مختلف استان، ضرورت داشتن دید کلی از توسعه انسانی در سطح استان است تا بتوان برنامه‌هایی جهت توسعه را در استان پیاده نمود. همچنین مطالعه‌ای که سطح بندی شهرستان‌های استان را از نظر توسعه انسانی انجام دهد صورت نگرفته و همین امر به عنوان انگیزه و هدف انجام تحقیق حاضر و نیز انتخاب استان کرمانشاه به عنوان محدوده مورد مطالعه معرفی می‌گردد.

۲-۲. مبانی نظری

به دنبال شکل‌گیری مفهوم توسعه با رویکرد مقایسه وضع نسبی مناطق و کشورهای مختلف، مدل‌ها و راهبردهای توسعه و با کمی تأخیر، روش‌های اندازه‌گیری آن در کانون توجه اندیشمندان علوم اقتصادی و اجتماعی قرار گرفت (Klump & Bonshab, 2004; Sharama, 2004). به موازات گستردگی مفهوم توسعه یافتگی، روش‌های اندازه‌گیری آن نیز متنوع شده است (Morris, 1979: 25). مدل‌های برنامه‌ریزی هم کیفی است و هم کمی. هنگام بحث از مدل‌های کیفی از نظریات مختلف توسعه منطقه همانند: نظریه قطب رشد، مرکز رشد، رشد و توسعه، توسعه مناطق عقب مانده، برتری نسبی، اختصاص منابع و... می‌توان نام برد. مدل‌های کمی شامل: مدل‌های ریاضی نظیر مدل داده-ستانده، مدل تغییر سهم، ضریب مکانی، ضریب تغییر، ساخت اشتغال، ضرایب فعالیت و اشتغال و بیکاری، مدل رشد، مدل سرمایه‌گذاری، و مدل‌های نابرابری منطقه‌ای و سنجش درجه توسعه یافتگی همانند: مدل تاکسونومی عددی، مدل امتیاز استاندارد شده، مدل موریس و شاخص توسعه انسانی (HDI) می‌باشد (زیاری، ۱۳۸۶: ۱۲۳). در زمینه سنجش و تعیین سطوح توسعه یافتگی همان‌طور که ذکر گردید روش‌های متعددی وجود دارد که در این نوشتار از روش شاخص توسعه انسانی (HDI) بهره گرفته شده است.

سازمان ملل متحد این مدل را در برنامه‌ای تحت عنوان برنامه عمران ملل متحد برای درجه‌بندی ۱۳۰ کشور جهان از لحاظ توسعه منابع انسانی به کار برده است. این مدل قابلیت گسترش و جایگزینی را دارا بوده و در هر کشوری برای بررسی تطبیقی انتخاب مناطق، شهرها و یا نواحی به منظور سنجش درجه توسعه آن‌ها کاربرد دارد و همچنین می‌تواند از

آن برای مطالعه شاخص بین گروه‌ها نیز پرداخت (نوربخش، ۱۳۸۲: ۸-۱۱). اولین مرحله در این روش، تعریف اندازه محرومیت مناطق مورد مطالعه در هر شاخص از طریق آماره زیر:

$$I_{ij} = \frac{(\text{Max } x_{ij} - \text{Real } x_{ij})}{(\text{Max } x_{ij} - \text{Min } x_{ij})}$$

دومین مرحله در این روش، محاسبه شاخص متوسط یا میانگین محرومیت (I_j) مناطق مورد مطالعه است:

$$I_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I_{ij}$$

سومین مرحله در این روش اندازه‌گیری توسعه انسانی است که شاخص مزبور مابه‌تفاوت عدد یک از متوسط محرومیت خواهد بود (حقی، ۱۳۷۱: ۱۹۱-۱۷۷).

$$(HDI)_j = (1 - I_j)$$

با انجام این محاسبات و مشخص شدن میزان شاخص ترکیبی توسعه انسانی، هر یک از مناطق را می‌توان به سه دسته توسعه یافته، نیمه توسعه یافته و محروم تقسیم کرد. اگر مقدار $0.5 < HDI < 0.8$ منطقه دارای سطح توسعه محروم است. اگر $0.8 < HDI < 0.9$ باشد، منطقه از سطح توسعه متوسط و اگر $0.9 \leq HDI \leq 1$ باشد، منطقه از سطح توسعه بالا برخوردار است (حکمت‌نیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۱۹).

۳. روش شناسی تحقیق

روش بررسی تحقیق حاضر مبتنی بر رویکرد توصیفی-تحلیلی و جامعه آماری شامل کلیه شهرستان‌های استان کرمانشاه است. به منظور تعیین اولویت شهرستان‌های استان مورد مطالعه، شاخص‌های متعددی تعیین و اطلاعات لازم با استفاده از منابع مرتبط و رجوع به برخی سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی گردآوری شده است. پس از گردآوری و پردازش اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در محیط Excel، سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌ها با استفاده از شاخص ترکیبی توسعه منابع انسانی (HDI) محاسبه گردید. در ادامه به منظور تحلیل بهتر فضایی-مکانی توسعه هر سطح استان نتایج محاسبات به صورت نقشه و با استفاده از نرم افزار ARC GIS ترسیم شده است.

تعیین شاخص‌های توسعه مهم‌ترین قدم در مطالعات توسعه منطقه‌ای است (رضایی و عطار، ۱۳۹۰: ۵۵). شاخص‌های توسعه در واقع بیان آماری پدیده‌های موجود در منطقه هستند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۴) که به کمک آن‌ها می‌توان ضمن نشان‌دادن وضعیت محدوده‌های جغرافیایی مختلف، امکانات و توانایی‌های مناطق را نشان داد و ابزار لازم برای تصمیم‌گیری و تعیین هدف را فراهم نمود. (آسایش، ۱۳۸۴: ۳۴). در پژوهش حاضر ۳۳ متغیر شامل: ۷ متغیر اقتصادی، ۴ متغیر زیرساختی، ۸ متغیر آموزشی، ۴ متغیر خدماتی و ۱۰ متغیر بهداشتی) با در نظر گرفتن جمعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه به شاخص تبدیل و سپس از روش HDI برای سطح‌بندی میزان توسعه یافتگی شهرستان‌ها استفاده شده است (جدول ۱). با توجه به موضوع و هدف تحقیق، شاخص‌ها و گویه‌های آن در راستای سنجش توسعه انسانی انتخاب شده‌اند تا بتوان حتی الامکان سطح توسعه انسانی را در محدوده مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار داد.

جدول ۱. شاخص‌های مورد استفاده در فرآیند تحقیق

ردیف	شاخص	گویه
۱	اقتصادی	۱. سرانه GNI (برابری قدرت خرید) ۲. شاخص بازارکار مردان ۳. شاخص بازارکار زنان ۴. سرانه GDP ۵. معکوس نرخ بیکاری ۶. نرخ اشتغال کلی ۷. تعداد کارگاه ۱۰ نفر کارکن و بیشتر به ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت
۲	آموزشی	۱. سال‌های مورد انتظار مدرسه ۲. جمعیت مردان و زنان دارای حداقل سطح دبیرستان ۳. نرخ باسوادی جمعیت ۶ ساله به بالا ۴. نرخ ترکیبی ثبت نام در کلیه مقاطع تحصیلی (درصد) ۵. ضریب باسوادی ۶. ضریب باسوادی زنان ۷. تعداد کلاس به ۱۰۰ نفر دانش‌آموز ۸. تعداد کارکنان آموزشی به کل دانش‌آموزان
۳	بهداشتی	۱. امید به زندگی در بدو تولد ۲. نسبت مرگ و میر مادران ۳. کم وزنی و سوء تغذیه کودکان زیر ۵ سال ۴. تعداد مراکز بهداشتی و درمانی به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۵. تعداد تخت بیمارستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۶. تعداد داروخانه‌ها به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۷. درصد مسکن دارای آب لوله کشی بهداشتی ۸. تعداد پزشکان متخصص ناحیه به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۹. امید به زندگی مردان ۱۰. امید به زندگی زنان
۴	خدماتی	۱. تعداد بانک به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۲. تعداد واحد پست پیشتاز به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۳. تعداد کانون فرهنگی و هنری مساجد به ازای ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت ۴. سرانه پارک عمومی به ازای هر نفر
۵	زیرساختی	۱. طول راه به ازای هر ۱۰۰ KM^2 ۲. درصد خانوارهای دارای برق ۳. درصد خانوارهای دارای گاز (انرژی پاک) ۴. درصد خانوارهای دارای تلفن ثابت

منبع: مطالعات میدانی نگارندگان، ۱۳۹۳

۵. یافته‌ها

به منظور تحلیل بهتر وضعیت توسعه یافتگی در شهرستان‌های استان کرمانشاه ابتدا به اندازه‌گیری توسعه انسانی به تفکیک شاخص‌های مختلف ذکر شده پرداخته و نتیجه به صورت جدول و نقشه نمایش داده شده است. سپس HDI کل نیز که از ترکیب همه شاخص‌ها به دست می‌آید محاسبه و در قالب جدول و نقشه ارائه گردیده است. در جدول (۲) مجموع شاخص‌های مورد مطالعه با استفاده از فرمول HDI محاسبه و بدین ترتیب میزان توسعه انسانی (HDI) و میانگین محرومیت ۱۴ شهرستان استان کرمانشاه محاسبه شده است. همان طور که جدول مذکور نشان می‌دهد، ارقامی که در ستون هر شاخص به هر شهرستان اختصاص داده شده است (ستون I_j) به وسیله فرمول رابطه (۱) که در ملاحظات نظری تحقیق ذکر گردید، به دست آمده است. دامنه این ارقام که در واقع بیان‌کننده دامنه محرومیت هر شهرستان از شاخص مورد مطالعه می‌باشد بین ۰ و ۱ است، زیرا طبق تعریف حداکثر محرومیت برابر صفر و حداقل محرومیت برابر یک خواهد بود. ارقام ستون‌های میانگین محرومیت (I_j) و اندازه‌گیری توسعه انسانی (HDI) نیز به ترتیب طبق فرمول‌های رابطه ۲ و ۳ به دست آمده‌اند که بر این اساس می‌توان شهرستان‌های استان را به سه دسته توسعه یافته، نیمه توسعه یافته و توسعه یافته تقسیم نمود (رضایی و عطار، ۱۳۹۰: ۵۶). جزئیات بیشتر در ادامه آمده است.

جدول ۲. اندازه‌گیری میزان توسعه انسانی شهرستان‌های استان به لحاظ شاخص‌های مورد مطالعه

شهرستان	اقتصادی		آموزشی		بهداشتی		خدماتی		زیرساختی	
	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	میانگین محرومیت (Ij)	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	میانگین محرومیت (Ij)	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	میانگین محرومیت (Ij)	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	میانگین محرومیت (Ij)	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	میانگین محرومیت (Ij)
دالاهو	۰.۴۱	۰.۵۹	۰.۴۹	۰.۵۱	۰.۴۱	۰.۵۹	۰.۴۴	۰.۵۶	۰.۷۱	۰.۲۹
هرسین	۰.۶۹	۰.۳۱	۰.۴۷	۰.۵۳	۰.۲۹	۰.۷۱	۰.۶۱	۰.۳۹	۰.۸۰	۰.۲۰
کرمانشاه	۰.۵۵	۰.۴۵	۰.۲۷	۰.۷۳	۰.۲۰	۰.۸۰	۰.۷۳	۰.۲۷	۰.۶۴	۰.۳۶
کنگاور	۰.۶۱	۰.۳۹	۰.۴۱	۰.۵۹	۰.۳۳	۰.۶۷	۰.۶۲	۰.۳۸	۰.۵۹	۰.۴۱
اسلام‌آبادغرب	۰.۶۱	۰.۳۹	۰.۳۱	۰.۶۹	۰.۲۳	۰.۷۷	۰.۷۴	۰.۲۶	۰.۶۷	۰.۳۳
صحنه	۰.۴۳	۰.۵۷	۰.۴۶	۰.۵۴	۰.۲۴	۰.۷۶	۰.۷۰	۰.۳۰	۰.۶۲	۰.۳۸
قصر شیرین	۰.۴۳	۰.۵۷	۰.۵۱	۰.۴۹	۰.۳۲	۰.۶۸	۰.۵۱	۰.۴۹	۰.۶۵	۰.۳۵
گیلان	۰.۷۰	۰.۳۰	۰.۴۹	۰.۵۱	۰.۴۴	۰.۶۶	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۶۷	۰.۳۳
روانسر	۰.۵۴	۰.۴۶	۰.۴۸	۰.۵۲	۰.۴۰	۰.۶۰	۰.۵۸	۰.۴۲	۰.۷۵	۰.۲۵
سرپل ذهاب	۰.۸۱	۰.۱۹	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۱۶	۰.۸۴	۰.۴۰	۰.۶۰	۰.۶۷	۰.۳۳
ثلاث باباجانی	۰.۲۶	۰.۷۴	۰.۵۳	۰.۴۷	۱.۰۰	۰.۰۰	۰.۱۹	۰.۸۱	۰.۷۷	۰.۲۳
جوانرود	۰.۴۳	۰.۵۷	۰.۴۹	۰.۵۱	۰.۳۸	۰.۶۲	۰.۶۳	۰.۳۷	۰.۷۸	۰.۲۲
سنقر	۰.۵۹	۰.۴۱	۰.۳۸	۰.۶۲	۰.۳۰	۰.۷۰	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۶۸	۰.۳۲
پاوه	۰.۵۹	۰.۴۱	۰.۴۶	۰.۵۴	۰.۴۷	۰.۵۳	۰.۷۰	۰.۳۰	۰.۷۱	۰.۲۹

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

از جمله شاخص‌هایی که در جدول (۲) مورد محاسبه قرار گرفته است، شاخص زیرساختی است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در زمینه شاخص زیرساختی کل شهرستان‌های مورد مطالعه، توسعه نیافته هستند. این امر نشان می‌دهد استان کرمانشاه در زمینه متغیرهای مذکور نیازمند توجه جدی است. در زمینه شاخص آموزشی، شهرستان ثلاث باباجانی در سطح توسعه نیافته قرار دارد. در مقابل شهرستان‌های کرمانشاه، اسلام‌آباد غرب و سنقر از لحاظ این شاخص به ترتیب بیشترین سطح توسعه یافتگی را دارا هستند. به لحاظ شاخص بهداشتی ۲ شهرستان توسعه نیافته، ۱۰ شهرستان نیمه توسعه یافته و ۲ شهرستان نیز توسعه یافته هستند. دو شهرستان سرپل‌ذهاب و ثلاث باباجانی به ترتیب توسعه یافته‌ترین و محروم‌ترین شهرستان‌های استان به لحاظ این شاخص می‌باشند. از میان ۱۴ شهرستان استان کرمانشاه به لحاظ شاخص اقتصادی ۵ شهرستان توسعه نیافته، ۸ شهرستان نیمه توسعه یافته و تنها شهرستان سرپل‌ذهاب با مقدار HDI ۰.۸۱ توسعه یافته است. در مقابل شهرستان ثلاث باباجانی از لحاظ این شاخص محروم‌ترین شهرستان است. به لحاظ شاخص خدماتی نیز شهرستان‌های دالاهو با میزان شاخص ۰.۴۴، سرپل ذهاب با ۰.۴۰ و ثلاث باباجانی با ۰.۱۹ به ترتیب محروم‌ترین شهرستان‌های استان محسوب می‌شوند. سایر شهرستان‌های استان از این لحاظ نیمه توسعه یافته هستند که شهرستان اسلام‌آباد غرب با میزان شاخص ۰.۷۴ در بالاترین مرتبه توسعه یافتگی خدماتی در بین شهرستان‌های استان قرار دارد. جدول (۳) سطح‌بندی شهرستان‌های استان کرمانشاه را بر اساس مجموع شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد. مطابق آنچه در جدول شرح داده شده است، شهرستان‌های استان از لحاظ مجموع شاخص‌های مورد بررسی به دو گروه "توسعه نیافته" و "نیمه توسعه یافته" تقسیم می‌شوند. در یک جمع بندی کلی در این زمینه می‌توان گفت که شهرستان‌های ثلاث باباجانی، دالاهو، قصرشیرین و روانسر به ترتیب محروم‌ترین شهرستان‌های استان کرمانشاه را از

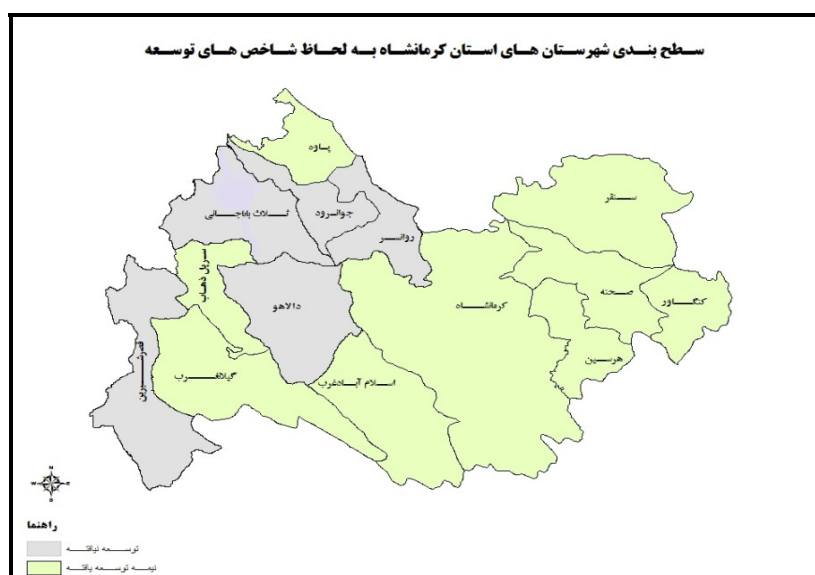
لحاظ شاخص‌های مورد مطالعه تشکیل می‌دهند. در مقابل شهرستان‌های کرمانشاه، اسلام‌آبادغرب و کنگاور از لحاظ شاخص‌های مورد مطالعه به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم توسعه یافتگی قرار دارند. نکته قابل توجه در زمینه سطح توسعه یافتگی محدوده مورد مطالعه این است که به لحاظ مجموع شاخص‌های محاسبه شده در تحقیق، شهرستان توسعه یافته در استان وجود ندارد.

جدول ۳. اندازه‌گیری میزان توسعه انسانی شهرستان‌های کرمانشاه به لحاظ مجموع شاخص‌ها

رتبه	سطح توسعه یافتگی	اندازه‌گیری توسعه انسانی HDI	جمعیت شهرستان	مساحت شهرستان (KM2)	شهرستان
۱۳	توسعه نیافته	۰.۴۱۲	۳۹۸۳۷	۱۹۲۰	دالاهو
۶	نیمه توسعه یافته	۰.۵۴۸	۸۶۳۴۲	۱۱۷۳	هرسین
۱	نیمه توسعه یافته	۰.۶۳۴	۱۰۳۰۹۷۸	۵۶۳۴	کرمانشاه
۳	نیمه توسعه یافته	۰.۵۸	۸۱۰۵۱	۸۲۱	کنگاور
۲	نیمه توسعه یافته	۰.۶۲۸	۱۵۱۴۷۳	۲۱۰۹	اسلام‌آباد غرب
۵	نیمه توسعه یافته	۰.۵۶۲	۷۶۶۷۸	۱۶۱۲	صحنه
۱۱	توسعه نیافته	۰.۴۹۲	۲۵۵۱۷	۱۹۹۴	قصر شیرین
۸	نیمه توسعه یافته	۰.۵۴	۶۲۸۵۸	۲۱۴۶	گیلان
۱۰	توسعه نیافته	۰.۴۹۸	۴۶۳۹۲	۱۰۹۸	روانسر
۴	نیمه توسعه یافته	۰.۵۷۶	۸۵۶۱۶	۹۳۰	سرپل ذهاب
۱۴	توسعه نیافته	۰.۲۳	۳۸۴۷۵	۱۷۰۴	ثلاث باباجانی
۱۲	توسعه نیافته	۰.۴۸۲	۷۱۲۳۲	۷۷۲	جوانرود
۷	نیمه توسعه یافته	۰.۵۴۶	۹۱۹۳۵	۲۳۱۲	سنقر
۹	نیمه توسعه یافته	۰.۵۳	۵۶۸۳۷	۸۰۳	پاوه

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

در شکل (۱)، نحوه توزیع شهرستان‌ها براساس سطح توسعه (نیمه توسعه یافته و توسعه نیافته) نشان داده شده است. همان‌طور که در نقشه نشان داده شده است، تمامی شهرستان‌های توسعه نیافته در نیمه غربی استان کرمانشاه واقع شده‌اند.

شکل ۱. توزیع شهرستان‌ها از لحاظ وضعیت توسعه

شکل (۲)، محروم‌ترین و توسعه‌یافته‌ترین شهرستان از نظر شاخص‌های مورد مطالعه در سطح استان کرمانشاه را نشان می‌دهد. در نقشه مذکور به وضوح مشخص شده که شهرستان ثلاث باباجانی با کمترین سطح توسعه در نیمه غربی استان واقع شده است و در مقابل شهرستان کرمانشاه با بیشترین سطح جمعیت به عنوان توسعه‌یافته‌ترین شهرستان استان در مرکز نقشه جغرافیایی استان قرار دارد و تا حدودی هم متمایل به طرف شرق استان است.

شکل ۲. محروم‌ترین و برخوردارترین شهرستان استان کرمانشاه

۶. بحث و نتیجه‌گیری

برای بررسی میزان توسعه انسانی در استان کرمانشاه ۳۳ متغیر (۷ متغیر اقتصادی، ۴ متغیر زیرساختی، ۸ متغیر آموزشی، ۴ متغیر خدماتی و ۱۰ متغیر بهداشتی) با در نظر گرفتن جمعیت شهرستان‌ها به شاخص تبدیل و سپس با روش HDI برای سطح‌بندی شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ توسعه یافتگی استفاده شده است. هدف از این کار، سطح‌بندی میزان برخورداری شهرستان‌ها به لحاظ شاخص‌های توسعه انسانی بوده است تا بدین وسیله بتوان ضمن شناخت و درک تفاوت‌های موجود میان مناطق از نظر میزان برخورداری آن‌ها از امکانات و خدمات گوناگون به منظور شناخت سطح توسعه و محرومیت آن‌ها، میزان فاصله هر منطقه از حد نرمال، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای را مورد ارزیابی و بر این اساس برنامه‌های متناسب با شرایط مناطق جهت رسیدن به توسعه را تنظیم و اجرا نمود. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، در استان کرمانشاه بر اساس مجموع شاخص‌های مورد مطالعه، به دو گروه توسعه یافته (۵ شهرستان) و نیمه توسعه یافته (۹ شهرستان) تقسیم می‌شوند. به طور کلی در سطح استان، شهرستان توسعه یافته به لحاظ شاخص‌های مورد بررسی وجود ندارد و این امر نشان می‌دهد استان کرمانشاه نیازمند توجه جدی و برنامه‌ریزی دقیق‌تر برای رسیدن به توسعه می‌باشد. در ارزیابی شاخص‌ها به صورت جداگانه، همان‌طور که جدول (۲) نشان می‌دهد؛ بیشترین میزان محرومیت و برخورداری شهرستان‌های استان به ترتیب در زمینه شاخص زیرساختی و بهداشتی است، به صورتی که در شاخص زیرساختی همه شهرستان‌ها محروم هستند. در مقابل شهرستان‌های مورد مطالعه در شاخص بهداشتی بیشترین امتیاز را دارند. در مجموع در تمامی شاخص‌ها کمبود جدی و مشکل وجود دارد که باید با رفع عوامل توسعه نیافتگی و ایجاد تعادل نسبی، این مناطق را جهت توسعه موازی و پایدار پیش برد و در این راستا با برنامه‌ریزی‌های توسعه محور، نسبت به بهبود وضعیت شهرستان‌ها و محرومیت‌زدایی از آن‌ها اقدام نمود.

۷. منابع

۱. آذر، عادل و غلامرضایی، محمد، ۱۳۸۵، طبقه‌بندی استان‌های ایران با استفاده از آنالیز داده‌های تحت پوشش بر اساس شاخص توسعه انسانی، مجله تحقیق اقتصادی ایران، شماره ۲۷، صص ۱۷۳-۱۵۳.
۲. آسایش، حسین، ۱۳۸۴، کاربرد شاخص‌ها در سنجش توسعه روستایی، مجله جهاد، سال بیست و دوم، شماره ۲۵۴، صص ۳۹-۳۳.
۳. بختیاری، صادق؛ دهقانی‌زاده، مجید و حسین پور، سید مجتبی، ۱۳۸۵، بررسی جایگاه استان‌های کشور از منظر شاخص توسعه انسانی، مجله دانش و توسعه، شماره ۱۹، صص ۳۹-۱۲.
۴. بهرامی، رحمت‌اله و عطار، خلیل، ۱۳۹۱، تحلیلی بر روند شاخص توسعه انسانی در استان کرمانشاه، مجله چشم‌انداز جغرافیایی، سال هفتم، شماره ۱۸، صص ۱۱۷-۱۰۱.
۵. تقوایی، مسعود، ۱۳۸۴، تحلیل و طبقه‌بندی مناطق روستایی استان‌های کشور بر اساس شاخص توسعه انسانی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۲، صص ۴۳-۲۸.
۶. تقوایی، مسعود و عبدالهی، علی اصغر، ۱۳۸۸، تحلیل خوشه‌ای جایگاه توسعه و میزان محرومیت کشورهای اسلامی با استفاده از شاخص توسعه انسانی HDI و تکنیک GIS، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۹۳، صص ۹۴-۷۳.
۷. حکمت‌نیا، حسن و موسوی، میرنجف، ۱۳۸۵، کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، چاپ اول، انتشارات علم نوین، یزد.
۸. حقی، محمدعلی، ۱۳۷۱، شاخص‌های کالبدی و طرح‌ریزی سرزمینی، کنفرانس بین‌المللی طرح‌ریزی کالبدی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۹. دهمرده، نظر؛ اسفنداری، مرضیه و رادنی، مرجان، ۱۳۸۹، ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۶، صص ۱۸۴-۱۶۷.
۱۰. رضایی، محمدرضا و عطار، محمدمبین، ۱۳۹۰، سطح‌بندی میزان برخوردی شهرستان‌های استان فارس به لحاظ شاخص‌های توسعه با استفاده از مدل HDI، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۴، صص ۶۸-۵۳.
۱۱. رضوانی، محمدرضا، ۱۳۸۳، سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۳، صص ۱۶۴-۱۴۹.
۱۲. زیاری، کرامت‌الله، ۱۳۸۶، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ پنجم، انتشارات یزد، یزد.
۱۳. سازمان جهادکشاورزی استان کرمانشاه، ۱۳۹۰، گزارش عملکرد کشاورزی استان، کرمانشاه.
۱۴. سالنامه آماری استان کرمانشاه، ۱۳۹۰، گزارش سالانه استانداری.
۱۵. صابر ماهانی، اسما؛ بارونی، محسن؛ محمدزاده، امیر؛ مشعلی، بهزاد؛ هادیان، محمد و رضاپور، عزیز، ۱۳۸۹، سنجش کارایی شهرستان‌های استان کرمان در دستیابی به شاخص توسعه انسانی با استفاده از روش تحلیل فراگیر داده‌ها (DEA) در سال‌های ۸۰ و ۸۶، فصلنامه طب و تزکیه، شماره ۷۶، صص ۵۸-۴۶.
۱۶. صادقی، حسین و همکاران، ۱۳۸۶، توسعه انسانی در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۴، صص ۳۰۴-۲۸۳.
۱۷. صادقی، حسین؛ مساللی، ارشک؛ باسرخا، مهدی و کوهیان؛ مسعود، ۱۳۸۹، محاسبه شاخص توسعه انسانی استان‌ها با استفاده از رتبه‌بندی فازی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۷، صص ۱۵۳-۱۲۹.

۱۸. طهماسبی، جواد، ۱۳۹۱، **شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه جهانی**، انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک، تهران.
۱۹. عباسی‌نژاد، حسین و رفیعی‌امام، علینقی، ۱۳۸۵، **ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران**، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۲، صص ۵۴-۳۱.
۲۰. فیض‌زاده، علی، ۱۳۸۳، **بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های توسعه انسانی ایران و کشورهای همسایه**، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال سوم، شماره ۹، صص ۲۵-۱۳.
۲۱. قدیری‌معصوم، مجتبی و حبیبی، کیومرث، ۱۳۸۳، **سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی شهرها و شهرستان‌های استان گلستان**، نامه علوم اجتماعی، دوره سوم، تهران، ۱۷۰-۱۴۷.
۲۲. محسنی، فریبرز، ۱۳۸۵، **بررسی توسعه یافتگی و رتبه‌بندی شهرستان‌های استان لرستان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵**، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک.
۲۳. محمد علیخانی، سلیمه؛ آسف زاده، سعید؛ محبی فر، رفعت و منتظری، علی، ۱۳۹۱، **بررسی شاخص توسعه انسانی (HDI) در ایران و کشورهای منتخب**، فصلنامه پایش، سال یازدهم، شماره چهارم مرداد، صص ۴۲۳-۴۱۵.
۲۴. نوریخس، فرهاد، ۱۳۸۲، **جایگاه توسعه انسانی در برنامه‌های توسعه**، مجله اطلاعات اقتصادی-سیاسی، شماره ۱۹۲-۱۹۱.
25. Be renger, Vardier-Chouchane., 2007, **Multidimensional Measures of Well-Being: Standard of Living and Quality of Life Across Countries**, World Development, Vol. 35, No. 7, pp 1259-1276.
26. Joao, O; Manuela, L; Carlos, M & Ferreira, M., 2001, **Multivariate Methodology to Uncover Regional Disparities: A Contribution to Improve European Union and Governmental Decisions**, Vol. 12, No.45, pp.31-46.
27. Klump. R. and Bonschab, T., 2004, **Operationalising Pro-Poor Growth, A joint initiative of AFD, BMZ(GTZ,KFW Development Bank), DFID, and the World Bank, A Country Case Study on Vietnam**, Vol. 33, No.86, pp 1-66.
28. Morris, D. M., 1979, **Measuring the condition of the worlds poor-the physical quality of life index**. Pergamon Press for the Overseas Development Council, New York.
29. Noorbakhsh, F., 2000, **Human Development and Regional Disparities in India**. Center for Development Studies Department of Economics University Glasow, Vol. 14, No.4, pp43-67.
30. Ulrich, R., 2003, **Effects of intraregional disparities on regional development in China: inequality decomposition and panel data analysis**, Nagoya-University, Nagoya/Japan, Vol. 26, No.4, pp. 1-38.